

УДК 391(477.4)"18/19"

Володимир Щибря
(Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЯСНОГО ОДЯГУ СЕЛЯН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ТРАДИЦІЇ, НОВАЦІЇ

У статті розглянуто регіональні особливості та стан побутування жіночого й чоловічого поясного одягу на Наддніпрянщині наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. Проаналізовано видове різноманіття незшитого, напівзшитого та зшитого поясного одягу українців, способи його носіння, а також матеріали, характерні для цього періоду.

Ключові слова: українці Наддніпрянщини, народний одяг, поясний одяг, оздоблення.

В статье рассмотрены региональные особенности и состояние бытования женской и мужской поясной одежды на Поднепровье в конце ХІХ – первой половине ХХ в. Дан анализ видовому різноманіттю незшитой, полусшитой и сшитой поясной одежды украинцев, способам ее ношения, а также текстильным материалам, характерным для этого периода.

Ключевые слова: украинцы Поднепровья, народный костюм, поясная одежда, отделка.

The article examines regional particularities and the state of existence of female and male waist garments on the Over Dnipro Lands in the late ХІХth to the middle of the ХХth centuries. It also analyses the varieties of fully sewn (i.e skirts) half-sewn and apron-style waist garments, the ways of their wearing, as well as the fabrics typical of this period.

Keywords: Over Dnipro Lands' Ukrainians, folk costumes, waist garments, adornment.

Поясний одяг українців є важливим складником народного одягу. Станом на сьогоднішній день не існує комплексної праці, яка містить аналіз типів цього одягу на території України. Тому в контексті дослідження одягу Правобережжя залучено нові польові матеріали та матеріали музейних фондів для аналізу та систематизації знань із цієї проблематики.

Правобережна Наддніпрянщина – це географічний регіон, який охоплює територію Київської, Черкаської, Кіровоградської областей. Відмінності в культурі Правобережжя та Лівобережжя склалися в різні періоди історії. У контексті дослідження вивчаємо поясний одяг Правобережжя сучасних Київської та Черкаської областей. Також для порівняльної характеристики особливу зацікавленість становлять елементи поясного одягу нинішніх Чернігівської та Полтавської областей як явище, адже це території, які межують з територією нашого дослідження, а побутування такого архаїчного виду одягу тут спорадично прослідковується ще навіть у середині ХХ ст.

Поясний жіночий одяг був обов'язковим складником українського народного строю, який одягали безпосередньо на сорочку.

На території Середньої Наддніпрянщини загалом та Правобережжя зокрема поясний одяг належить до трьох типів:

- 1) незшитий, що складається з одного полотнища;
- 2) напівзшитий, що складається з двох полотнищ;
- 3) зшитий, що складається з двох або більше полотнищ.

До першого типу відносяться **запаски**. На території, що досліджується, прослідковуємо побутування запаски у вигляді прямокутного полотнища, яке обвивали навколо стану так, щоб одна пола накривала другу. Її фіксували поясом таким чином, щоб з-під запаски виглядав низ сорочки. Для виготовлення запаски використовували вовняні нитки домашнього виробництва. Побутували переважно запаски чорного кольору. Ткали запаску простим полотняним переплетенням ниток основи та піткання. Запаска була поширена на більшій території Черкащини і в деяких місцевостях проіснувала до 40-х років ХХ ст. (с. Вільшана Городищенського р-ну Черкаської обл.) [3, с. 10]. Носіння запаски прослідковуємо також на сусідніх теренах, зокрема на Полтавщині, де переважно побутували плахти, запаски були буденним одягом. Однак на Поділлі,

де плахти були невідомі, запаски відповідно були святковим одягом та виконані більш майстерно з мистецької точки зору [8, с. 69]. На Правобережжі Середньої Наддніпрянщини запаска могла бути і святковим, і буденним одягом.

Цінні записи, що стосуються опису запасок на прилеглий території Східного Поділля (нині – с. Глибочок Тальнівського р-ну Черкаської обл.), знаходимо в праці А. Кримського «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»: «І на жінках глібчанських – на місті спідниці то запаска; нею так обгортаїться, як якою радниною, наче береться сажу трасти. А вона і до церкви іде у запасці <...> Запаска робиться із вовни овечої, с чорної, тіки, на ні три смужки з білої вовни або с покраяної. І на дівчатах теж ни так, як на колодиських або де і на других селах, таки у нашім Звенигородськім оповіті» [4, с. 47].

Запаски (у тому чи іншому вигляді) побутували на більшій території України (крім північних теренів) – на Покутті, на Буковині, у Бессарабії, на Слобожанщині, меншою мірою – на Півдні. Вони мали різну довжину, колористику та способи ткання. Також відомі іншим народам (зокрема румунам та молдаванам) [2, с. 55].

До другого типу відносяться **плахти**. На відміну від запасок з одного горизонтального полотна, плахти склалися з двох, вертикально розміщених та зшитих приблизно на половину полотна, перегнутих удвоє таким чином, щоб зшита частина обгортала стан ззаду, а незшита утворювала так звані крила, які вільно звисали з боків або підтикалися під пояс [3, с. 10].

Візерунок на плахті складається з ритмічного повторювання по всій площині тканини рівних прямокутників, заповнених або незаповнених усередині. Клітини відокремлюються заснованими вужчими вертикальними смужками та ширшими горизонтальними, якими встановлена регулярність композиційної побудови.

Для виготовлення плахт використовували вовняні нитки домашнього та фабричного виробництва, зрідка – шовк та сухозліть. Виготовлення плахти потребувало знань і певних навиків у ткацтві, особливо в перебірному, закладному та ремізному, тому лише окремі майстри займалися їх виготовленням.

Колірна гама плахт залежала від віку жінки, а також від призначення плахти. Святкові плахти ткали червоними й малиновими нитками, носили їх здебільшого дівчата. *Напільні* вважалися вбранням молодниць, тому в них переважали стримані кольори. *Синятку* носили літні та старші жінки, іноді дівчата й молодіці (зокрема, у піст – звідки й пішла назва «пісні плахти») [6, с. 77].

Хв. Вовк визначає плахту як «полотнище коло 4 метрів завдовжки, виткане з пофарбованої вовни; завше в картки, з більш-менш вибагливим малюнком, а часом іще потім вишите від руки вовною чи очками в кожній картці. Полотнища розрізують на три рівних частини, а потім дві з них не зшивають, а пришивають до третьої таким способом, щоб середина третьої частини приходилась проти розрізу, що розділяє дві перших частини, але лицевою стороною» [1, с. 150]. Останнє твердження, що стосується зшивання плахти з трьох частин, на наш погляд, викликає сумніви, адже не існує матеріального підтвердження у вигляді плахти або малюнка нас сьогоднішній день. Ще можемо припускати, що Хв. Вовк описує вузьколокальну плахту, яка вийшла з ужитку ще наприкінці ХІХ ст.

Плахти побутували на території Наддніпрянщини, Київського та Лівобережного Полісся, Слобожанщини, однак вони не були відомі жителям Волині та Поділля. На території Правобережжя Середньої Наддніпрянщини плахти вийшли з ужитку ще в ХІХ ст., що створює певні складнощі, пов'язані з вивченням та класифікацією цього типу одягу. Найдовше їхнє побутування продовжувалося на теренах Північної Київщини, що межує з Поліссям, про це свідчать музейні експонати із сіл Бородянського та Вишгородського районів. На Лівобережжі в поодиноких селах плахти використовуються ще й станом на початок ХХІ ст., переважно під час весільного обряду (с. Володькова Дівиця Носівського р-ну Чернігівської обл.*) або інших урочистих подій, зокрема свята останнього дзвоника серед випускниць (с. Лютенька Гадяцького р-ну Полтавської обл.). У с. Володькова Дівиця на Чернігівщині вдалося зафіксувати назви плахт,

* До 2016 р. – Червоні Партизани.

пов'язані з орнаментуванням: «яблукова», «кутикова», «сокиркова».

Про давність побутування плахт свідчить згадування їх в обрядовому фольклорі, зокрема в петрівчаній пісні з Полтавщини:

Задумали дівки через брид брести,
Бідний сиротині да й перед вести.
Бідна сиротина зажурилася,
Стала перед вести й утопилася.
Стала перед вести й утопилася,
Накладная плахта замочилася.
Дойшли ж тії слухи да й до мачухи:
– Що вже ж ваша дочка й утопилася.
Що вже ж ваша дочка й утопилася,
Накладная плахта замочилася.
– Не жаль мені дочки да й коханочки,
А жаль мені плахти-накладяночки.
Дойшли ж тії слухи да й до матінки:
– Що вже ж ваша дочка й утопилася.
Що вже ж ваша дочка й утопилася,
Накладная плахта замочилася.
– Не жаль мені плахти-накладяночки,
А жаль мені дочки да й коханочки.

(Записала 30.07.2008 р. Олена
Миколаївна Дідик в с. Антонівка
Варвинського р-ну Чернігівської обл.
від Ганни Іванівни Коваленко, 1928 р. н.)

У радянські часи дослідники одягу показували близькість української плахти з південноросійською *поньовою* [5, с. 44]. Проте, окрім клітинчастого орнаменту, не фіксуємо нічого спільного з поясним одягом росіян.

Плахту як вид поясного одягу на переважній більшості теренів дослідження одягали із запаскою (*попередницею*), яка закривала нижню частину сорочки, та підперізувалися поясом домашнього виробництва. Запаску-попередницю виготовляли на ткацькому верстаті з вовняних ниток переважно закладним тканням в одну пілку, не призбирану біля пояса. Починаючи з кінця XIX ст., широко входять у використання фабричні тканини, які витісняють запаски-попередниці, а також плахти домашнього виробництва.

До третього типу поясного одягу належить **спідниця**, яка на території Правобережної Наддніпрянщини ввійшла в ужиток упродовж XIX ст. і стала новим елементом народного строю на цій території. Тривалий час спідниця співіснувала з незшитим та напівзшитим типами одягу, урешті-решт, витіснивши їх повністю.

Спідниця, залежно від матеріалу, була святковим або буденним елементом вбрання. На території, що досліджується, не фіксуємо спідниць із домотканих матеріалів. Використовувалися тканини фабричного виробництва, окрім періоду Другої світової війни та повоєнних років, коли, у зв'язку з відсутністю тканин у широкому доступі, селяни змушені були шити значну частину елементів одягу з домотканого полотна. Найбільш поширеними були вовняні та бавовняні тканини різних типів, що відрізнялися за структурою, кольором. «Спідниці шорстяні, у мене дві шорстяних, то одну мати вмерла – положила, одна – така полосочка гарна, ну, то-то у празник тіки ми надівали, а так, то шили із полотна» (записано в с. Драбівка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. від Марії Мусіївни Крим, 1936 р. н.).

Спідниці шили з полотнищ тканини, кількість яких коливалася від двох до семи (с. Карапиші Миронівського р-ну Київської обл.). Зшиті пілки збирали у верхній частині та пришивали пояс, на одному кінці якого нашивали «петельку», на другому – гудзик [3, с. 10]. Основним оздобленням була аплікація стрічками різного виду, переважно оксамитом, що його називали «плис», або «бархота» (на території Київської обл. спорадично використовували термін «бархата», як, скажімо, у с. Пустовіти Миронівського р-ну Київської обл.). Також використовували атласні та шовкові стрічки. Низ спідниці часто оздоблювали так званою *щіточкою*. Вище від нашитих стрічок та / або між ними могли робити кілька прострочених складочок.

Пошиттям спідниць займалися переважно сільські майстрині, які мали швейну машинку та володіли навиками шиття. Спідниць, пошитих вручну, не фіксуємо.

На досліджуваних теренах побутували дві назви, що стосуються зшитого поясного одягу, – *спідниця* та *сподниця*. Термін «сподниця» поширений нині в Бородянському, Макарівському, Вишгородському, Києво-Святошинському, Васильківському та Обухівському районах Київської області. Умовною межею поширення його є села басейну річки Стугна. На південь винятково фіксується термін «спідниця».

Поява спідниці європейського типу змінила силует народного строю – з при-

лягаючого незшитого та напівзшитого до розширеного до низу та майже завжди пишного.

Запаска-попередниця, яка вийшла з ужитку в ХІХ ст., зумовила появу **фартухів** із фабричних тканин, які з міської моди перейшли до сільської. Фартухи шили з прямокутного шматка білої або кольорової тканини та призибували біля пояса. Білі фартухи на території Правобережжя Середньої Наддніпрянщини оздоблювали переважно «брокарівським» хрестиковим орнаментом, виконаним червоними та чорними бавовняними нитками, а починаючи із середини ХХ ст., з'явилися фартухи з вишивкою гладдю кольоровими нитками, різними за своїм складом.

Вишиті фартухи, залежно від локації, стали обов'язковим (Північна та Середня Київщина) або необов'язковим (Південна Київщина) елементом народного строю селян та повністю вийшли з ужитку в повоєнні десятиліття.

Особливим видом одягу, що поєднує ознаки поясного та нагрудного безрукавного, є так звані *спідниці з нагрудником*, що побутували в селах навколо м. Києва, переважно в Києво-Святошинському районі, частині сіл Обухівського та Вишгородського районів, та є близькими до тих, що були поширені на Київському та Чернігівському Поліссі. У селах Києво-Святошинського району використовувалася назва *юпашка* для визначення цього типу одягу (м. Боярка Києво-Святошинського р-ну Київської обл.). Юпашки шили з різнокольорових тканин фабричного виробництва – ситцю, штапелю, сатину, тонкої вовни тощо. Вони склалися з двох частин: спідниці та нагрудника. Нагрудник шився на *лестці* (кокетці). Спідниця по лінії талії – зібрана в дрібні складочки. Юпашки носили (як заміжні жінки, так і дівчата) з фартухом із фабричної тканини, що його оздоблювали вишивкою або аплікували різноманітними стрічками та / або мереживом ручної чи фабричної роботи.

Ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на території, що досліджується, побутував давній тип **штанів** – широкі шаровари *на очкурі*, що їх шили з грубого, більш або менш вибіленого домотканого полотна білого кольору, рідше – вибійки [3, с. 4]. Полотняні штани одягали в теплу погоду, у холодні місяці використовували

сукняні, що їх одягали поверх полотняних. Також, починаючи з другої половини ХІХ ст., активно використовували тканини фабричного виробництва. Заможніші селяни використовували для пошиття штанів синю китайку, сірий черкасин, казинет тощо [7, с. 42].

Як зазначає Г. Корнієнко, на Черкащині за формою крою дна поширеними були штани трьох типів [3, с. 4]:

- 1) з ромбоподібним дном;
- 2) з прямокутним дном;
- 3) з одним або двома прямокутними трикутними клинами.

При ромбоподібному дні штанини з'єднували між собою за допомогою квадратного клина, складеного по діагоналі. При прямокутному дні штанини з'єднували за допомогою видовженого прямокутного клина, вшитого між ними. Побутували також штани, де дві штанини з'єднували за допомогою одного або двох трикутних клинів.

На території Київської та Черкаської областей побутували штани двох типів: з поясом з гудзиком та на очкурі. Польовий матеріал і фондові збірки музеїв свідчать про те, що переважали штани з поясом з гудзиком. Проте більшість дослідників сходяться на думці, що на досліджуваній території побутували більш давні штани – з очкурком. Зокрема А. Кримський, описуючи одяг молоді села Колодисте (нині – Тальнівського р-ну Черкаської обл.), вказує, що «штани білі, із дисятки своєї роботи, що самі баби прадуть, із свого пра'дыва. Широка гочкурня, що затягається гочкур, мотузаний або рамінний» [4, с. 45].

На території Середньої Наддніпрянщини в ХІХ ст. в традиційному чоловічому вбранні прослідковується перехід від широких шароварів до вузьких штанів [7, с. 43].

Досліджуючи музейні експонати (Музей історії Богуславщини, Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник, Черкаський обласний краєзнавчий музей), ми дійшли висновку, що верх традиційних штанів кінця ХІХ – початку ХХ ст. шився у вигляді пояса та застібався на один або два гудзики. Прослідкували перехід жіночого поясного одягу від незшитого до зшитого. На основі порівняльного аналізу розглянули особливості плахт та запасок на теренах Середньої Наддніпрянщини в кінці

XIX – на початку ХХІ ст. Також варто зазначити, що традиційний чоловічий поясний одяг вийшов з ужитку значно раніше, ніж жіночий.

Джерела та література

1. *Вовк Х. К.* Студії з української етнографії та антропології. – Київ : Мистецтво, 1995. – 336 с. : іл.

2. *Зеленчук В. С.* Молдавський національний костюм = Moldavian National Costume / авт. текста и сост. В. С. Зеленчук ; пер. на англ. Ю. М. Вербицкий. – Кишинев : Тимпул, 1984. – 143 с., ил. – Текст на рус. и англ. яз.

3. *Корнієнко Г.* Традиційний одяг Черкащини : Каталог виставки. – Черкаси : Родовід, 1993. – 32 с.

4. *Кримський А. Ю.* Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного : відтворення з авторського макету 1930 р. / авт. передмови А. Ю. Чабан. – Черкаси : Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2009. – XVI + 438 + 10* с., іл.

5. *Лебедева Н. И.* Народный быт в верховьях Десны и в верховьях Оки. – Москва, 1927.

6. *Матейко К. І.* Український народний одяг. – Київ : Наукова думка, 1977. – 222 с.

7. *Николаева Т. А.* Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье. – Киев, 1987. – 248 с.

8. Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) / Вінницький обласний центр народної творчості. – Вінниця, 2003. – 224 с.

SUMMARY

The article examines regional particularities and the state of existence of female and male waist garments on the Over Dnipro Lands in the late XIXth to the middle of the XXth centuries. It also analyses the varieties of fully sewn (i.e skirts) half-sewn and apron-style waist garments, the ways of their wearing, as well as the fabrics typical of this period and their components.

Geographically, the Right-Bank Over Dnipro Lands includes the territories of Kyiv, Cherkasy and Kirovohrad, along with parts of Dnipropetrovsk and Kherson, regions, Cultural differences between Right- and Left-Bank Ukraine arose in a historical way, over different periods of time.

Waist garments were an ever-present component of Ukrainian national costume, being put on straight over shirt. Simultaneously, it denoted the relation of this kind of clothes to the underwear while being characterized by correspondence of sizes, forms, and artistic solutions.

The making of waist garments was a protracted process, which required special skills and cooperation. Therefore, as history advanced, there appeared specific textile artisans, who have undertaken for sewing and adorning clothes.

The research of such an ancient type of clothes as the waist ones is a complicated task, as to date practically absent are people who put on such garments daily, being the consequence of *plakhtas* (a kind of Ukrainian women's skirts) and *zapaskas* (pieces of fabric of a certain size, mainly woolen, used in place of skirts for wrapping up women's statures over chemises) having got disused as long ago as in the late XIXth century. This was the result of the advance in industrial development and the availability of factory-made fabrics. Since the late XIXth century, there have been spread the waist clothes of urban and general European types.

Keywords: Over Dnipro Lands' Ukrainians, folk costumes, waist garments, adornment.